

Vita Király István „Intés az őrzőkhöz” című monográfiájáról

Az ELTE Bölcsészettudományi Kar Modern Magyar Irodalom Tanszéke és az MTA Irodalomtudományi Intézet Modern Magyar Irodalom Főosztálya megvitatta Király Istvánnak a korábbi monográfia folytatásaként a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1982-ben megjelent Ady-könyvét. A tanácskozársra 1984. március 14-én került sor az Intézet tanácstermében, a vitán Bodnár György elnököt.

Elsőként Kiss Ferenc kapott szót, aki – minthogy nem Ady-kutató – nem vállalkozott szabályszerű referátum megtartására. Úgy vélte, hogy igen tanulságos és a jelenlévöket vitára ingerlő lehet a könyv gazdag kritikairódmalmának áttekintése. Eddig az időpontig tizennégy fontosabb s közte négy nagyobb terjedelmű bírálat jelent meg, majdnem a fele – hat – intézeti szerző tollából.

A monográfia interdiszciplináris jellege Kiss Ferenc megítélése szerint némiképp zavarba ejtette a kritikusokat. A legtöbben úgy gondolják, hogy az életrajzi és kortörténeti adalékoktól a poétikai és mikrotexturális elemzéseken át a történelembölcseleti kérdések felvetéséig ívelő tárgyalásmód és érdeklődés középpontjában a világnézeti vizsgálódás áll. Béládi Miklós egyenesen a világnézeti megközelítésben látta az optimális megoldást, mellyel a szcientista és a túlpolitikáló értelmezések végleteit el lehet kerülni. Tóth Dezső pedig a világnézeti megközelítés előtérbe állítását úgy üdvözölte, mint sikeres kísérletet a marxista irodalomszemlélet rehabilitálására.

Kérdés azonban, hogy a társadalomtörténeti és politikai kategóriák túlsúlya nem veszélyezteti-e a poétikatörténeti problémák megfelelő tisztázását. Elsősorban Kulcsár Szabó Ernő kritikájában merülnek fel kétségek ezzel kapcsolatban. E bíráló úgy látja, hogy az értelmezésben az ideológiai elem kárára van a szakszerűségnek. Ezért az elemzések kimenetele túlságosan várhatóvá válik, a szerző szinte rákényszeríti akarátát a művekre.

A könyv szűkebb tárgyát és szakmán túli értelmét a többi kritikus is hangsúlyozta, de ezt méltányolták inkább, semmint kifogásolták. Bata Imre és Rónay László a szerző pedagógus alkatával magyarázták ezt. Mások úgy fogalmaztak, hogy Király István nem egyszerűen Ady-könyvet írt, hanem egyszerűen vitairatot a „nappali gondolkodás” nevében, a racionalista és humanista hagyomány védelmében. Szabó B. István szerint az emberi minőségért folytat vitát, Fenyő István pedig úgy vélekedik, hogy bizonyítani kívánja: van lehetőség korunkban is a prométheuszi cselekvésre.

Hatalmas apparátust mozgósít a könyv; R. Takács Olga ötvennégy részletes műelemzést számolt össze benne. A rendkívüli méretek talán nehezítik is az olvasó dolgát, Király István találóan fogalmazott úgy, hogy „maga ellen céduláz”.

Kiss Ferenc az ellenvetések, fenntartások két csoportját különböztette meg. Az első a poétikai kontextussal kapcsolatos. Király szereti dichotomikusnak láttatni a világot, ez viszont azzal jár, hogy Ady elkülönül költő társaitól, magányos, páratlan jelenséggé válik a világirodalomban. Pedig nemcsak a szenvedő és tragikus Ady mellé állítható megfelelő partner, hanem a világháború zűrzavarában helytálló és a téveszmék csapdáit elkerülő Ady mellé is – pl. Blok, Majakovszkij, itthon Babits és talán még mások is. Am Király könyvében mindenki lefokozódik, míg Adynak gesztus-értékű megnyilvánulásai is fölértékelődnek. Kulcsár Szabó Ernő és Tamás Attila vetette föl, hogy nincs eléggé kidolgozva, egyéni a „lírai realizmus” fogalma sem, pedig a szerző szemében éppen ez adja Ady megkülönböztetett költészettörténeti jelentőségét.

Az ellenvetések másik csoportja történeti-politológiai természetű. Egyoldalú a könyv Jászi Oszkár-kepe, a szerző csupán a vitatható elemeket hangsúlyozza Jászi álláspontjában. Kérdés az is, hogy a magyarság valóban „préda nép”-ként lépett-e a háborúba. Fenyő István joggal kifogásolta, hogy túl

vázlatos a közép-európai rokonság vizsgálata a könyvben, holott a peremvidéki helyzet döntő értékelési pont Király felfogásában.

Befejezésül Kiss Ferenc saját véleményeként elmondta, hogy a könyvet lenyűgöző teljesítménynek tartja; a kifogások egy részével egyetért, de ezek csak részletkérdésekre vonatkoznak s nem érintik a koncepció lényegét.

Kis Pintér Imre azzal kezdte hozzászólását, hogy elemezte a jelenlegi, szerinte elszomorító helyzetet, melyet Ady agyonhallgatása jellemez. Ezért vizsgálta kivétel Király könyve, amely végre megtörte a csendet. Jó lenne immár tudatosítani, hogy Ady nemcsak költőként, de mint filozófus is a magyarság legnagyobb elméje századunkban.

Sajnos Király is adós maradt a válasszal arra, hogy Ady világirodalmi elismerése miért nem következett eddig. A nyelvi elszigeteltség nem elégséges, a megkésetttség pedig rossz magyarázat rá. Ady költészete sokat előlegez abból, amit Thomas Mannig bezárólag később ismertek fel. S csak részben lehet ok Ady kapcsolódása a magyar tradícióhoz s az a körülmény, hogy a magyar líra önértékű – a nyugat-európaiétól eltérő – paradigma. Az igazi ok éppen Ady teljesség-igényében rejlik: nála együtt jelenik meg a kétféle tradíció, a közösségfeltörekvés-teremtő és az egyéniségteremtő akarat.

Ady önmagát élte meg műalkotásaként. Képtelenség költészetét élménylírának tekinteni, hiszen lírai személyisége nem privát jellegű, tudatosan el van idegenítve személyes élményeitől. Király szemében mindez annyira magától értetődő, hogy megfeledkezik hangsúlyozásáról. Abban egyetért Királlyal, hogy a tradicionális európai világkép összeomlása utáni helyzetben lépett fel Ady, s pályájának első szakaszában a válság tudatosítása volt számára fontos, míg később túllépett ezen. Abban viszont vitázik Királlyal, hogy Ady megoldást talált volna; az egyén és a történelem közötti tragikus dráma mindvégig nyitott maradt ebben a költészetben.

Rónay László csupán néhány kiegészítő megjegyzést kívánt tenni már megjelent kritikájához. Úgy látja, hogy Ady szinte Jókai-hősként jelenik meg Király könyvében, eszményi vonásokkal, a nagy magányos szerepében. Ez nem előnyös a többi szereplőre, pl. Kosztolányi túlságosan negatív beállítást kap a könyvben s Prohászka felfogása is elfogultanabb értékelést érdemelne. Nagy kérdés, hogy a magyarországi közállapotokra Ady korában illik-e az, amit az „imperializmus” szóval szokás jelölni. A könyv legnagyobb erénye az elemzések gazdagsága és szuggesztivitása. Rónay példaképpen *A mosti Március* értelmezését emelte ki, s hozzáfűzte, hogy érdemes lett volna a vers rokonságát is kimutatni Babits *Húsvét előtt*-jével.

Kenyeres Zoltán először arról beszélt, hogy az új könyv szerves folytatása a korábbi monográfiának, még akkor is, ha Ady költészetének négy korszaka közül a harmadiknak – a „plebejus forradalmiság” időszakának – tárgyalására Király István egyelőre nem vállalkozott. Nem szabad elfelejtetnünk, hogy a szerzőnek ideológiai-politikai csatározások közepette kellett munkáját folytatnia. Dogmatikus oldalról szemére vetették, hogy nacionalista s nem utasítja el kellő következetességgel a modernista áramlatokat. Ez a háttér is oka annak, hogy a könyv túlmutat a közvetlen – irodalomtörténeti-poétikai – tárgyan.

De miről van szó valójában? Lukács György mondta, hogy a gazdasági reform modelljét le kell fordítani a társadalomfilozófia nyelvére is, különben veszélyes hiátus támad az ideológiában. Király István voltaképp e programnak próbált eleget tenni azokkal a cikkeivel, amelyek az éles vitákat kiváltották. Új társadalomfilozófiai nézőpontot érvényesített, s e törekvéseiben a legjobb magyar hagyományok folytatója – Széchenyi, Kemény Zsigmond, Lukács György, Németh László és Bibó utóda. Csak sajnálni lehet, hogy szándékát nem értették meg, ő pedig – hogy a fölösleges vitát kerülje – inkább vállalta műve csonkaságát, s Ady négy korszaka közül épp a harmadiknak elemzésével maradt adós. Remélhetőleg csupán időlegesen.

A legfontosabb vitakérdések különben új könyvében is megtalálhatók. Az egyik ilyen probléma Ady összemérei mivoltának kérdése. Királynak teljesen igaza van abban, hogy Ady nemcsak nemzeti költő. A könyv fontos filozófiai hozadéka, hogy felhasználja és konkretizálja Lukács György nembeli-ség-fogalmát. Csak helyeselni lehet a hit fogalmának rehabilitálását is, s Király Istvánnak azt a meggyőződését – ezt sugallja szerinte Ady példája –, hogy csak az etikus magatartás vezethet célhoz, a „van” nem igazolhatja a „lehet” megkerülését.

Hasonlóképp fontos a peremvidékiség gondolata. Király azt mondja vele, hogy legyünk szolidárisak a világ szegényeivel; ha lenéznek minket, fogjunk össze mindazokkal, akiket szintén lenéznének. Kenyeres Zoltán egyetért ezzel az állásponttal, de a kérdést némiképp összetettebbnek gondolja. Különbséget

kellene tenni a magyar társadalmi-gazdasági szerkezet és a kulturális szerkezet között. Ami az előbbit illeti, már az Árpád-házi királyok idején is peremvidék voltunk, de a magyar kultúra a tihanyi apátság alapítása óta a európai kultúrához tartozik, annak szerves részét alkotja. E kettősség figyelmen kívül hagyása miatt Király könyvében is helyenként ellentétbe kerül egymással a „van” és a „lehet”.

Kulcsár Szabó Ernő – minthogy véleményét már kifejtette bírálatában s ez olvasható – a vitában fölmerült gondolatokra próbált reflektálni. Elsősorban Kis Pintér Imre megállapításaival szállt vitába, kétségbe vonva az Ady-életmű világirodalmi elszigeteltségét magyarázni kívánó érveket. Ady nem volt páratlan jelenség; teljesség-igénye, egész-képzete pl. Whitman költészetére is jellemző, s minden elidegenedettségek-élményével, távolságtartásával együtt is Ady élményköltészetet művelt, mivel *Én-képe*, *Én-felfogása* merőben eltért Stephan George, Benn vagy Brecht elszemélytelenítő felfogásától. Az sem szerencsés, ha a magyar lírához való tartozást okoljuk Ady világirodalmi elszigeteltségéért, már csak azért sem, mert a magyar lírán belül sem az övé volt az egyedül járható és üdvözítő út.

Király István könyvének is éppen az a fő baja, hogy nem képes megjelölni Ady fejlődéstörténeti helyét. Világosan érzékeli, hogy a *Hunn, új legenda* költői gesztusa ellentétes a kortárs nyugat-európai költészetben uralkodó szemlélettel. De nincs más válasza erre, mint az, hogy példaképpé emeli Adyt, a költésztörténeti dilemmákat az ideológia dimenziójában oldva fel. Kétséges, hogy e csatornán át Ady bevezethető az európai köztudatba. S jóllehet Király könyvének ideológiaképző funkciója világos, ez nem mentesíti a poétikatörténeti feladat megoldása alól. Vagy ne tekintsük e monográfiát irodalomtörténeti szakmunkának?

Tény, hogy Adyt nem tudják fordítani. Még a művelt fordítók is középszerű Heine-epigont hoznak ki belőle. De a feladat éppen az, hogy megmagyarázzuk e jelenség okát.

Pomogáts Béla is annak elmondására szorítkozott, ami kimaradt a már megjelent bírálatából. Őt elsősorban a könyv grandiózus méretei nyűgözték le. Akár az Eiffel-torony esetében: hatalmas alapozás, az egyes részek szoros illeszkedése, a szerkesztés lendülete, belső dramaturgiája. A monográfia első része a tragédiában elmerülő Ady képét rajzolta meg, a mostani a tragédiából kiemelkedés, a katarzis történetét. Az értékrend csúcán a forradalmiság áll, nem egészen szerencsésen. Valójában megőrzésről van szó Ady esetében, az új könyv címe jól emeli ki ezt.

Az elkészült kötetek után föltétlenül meg kell írni a középső részt is. S érdemes volna a szerzőnek egy rövidebb, egykötetes változatban összefoglalnia Ady-értelmezését; ez nagyban segítené az irodalmi köztudatban élő Ady-kép átforgalmazását.

Veres András sokszempontú, „elegyes” műfajú tanulmányként értelmezte Király István könyvét, melyet hiba lenne csupán az egyik vagy a másik szempont felől megítélni. De hiba lenne az is, ha e szempontokat egyenrangúnak tekintenénk. Bármennyire fontosak is a poétikatörténeti összefüggések, abból kell kiindulni, hogy ez a kötet – némiképp eltérve a szerző korábbi munkájától – elsősorban politikai-ideológiai vitákat, amely föltétlenül befolyást kíván gyakorolni mai nemzettudatunkra. Fő erényei és fogyatékoságai egyaránt ebből a szerepből adódnak. Király István szemében Ady nem csupán művészi, hanem egyszersmind emberi nagyság is, aki a magyarság sorsának fenyegettségét mindenki másnál jobban érzékelté s ugyanakkor a kiutat is megjelölte. Ezért kap akkora hangsúlyt a könyvben a birodalmi és a kismagyar nemzettudat szembeállítását.

Ám mindez nem kis kockázattal jár. Végül is könnyű ma pálcait törni olyasmi felett, amit érvénytelenített az idő. A birodalmi nemzettudat egzisztenciális feltételeit megszüntette a huszadik századi történelem – legalábbis a mi esetünkben. De nem történetietlen-e számon kérni ezt a századelő szereplőin? S ha már így történt és hogy így történt, tudomásul kell vennünk, muszáj örülnünk is neki? A magyarság tévesztése olyan kollektív élmény, amely könnyen csábíthatott abszurd s nemritkán veszélyes illúziók kergetésére, de ebből még nem következnek az, hogy a ma reálisnak tetsző út, a kismagyar nemzettudat vonzó dolog. Ha az lenne, nem kellene senkit meggyőzni róla. S úgy tűnik – e döntő kérdésben –, hogy Király István éppen a „van” talaján utasítja el a „lehet”, pontosabban a „lehetett volna”, a történelmi alternatívák méltányos számbavételét.

A könyv nem egy részlete megjelent folyóiratban s vitát váltott ki; jó lett volna, ha a szerző ezeket figyelembe veszi a végső változat elkészítésekor. Pl. nem válik az értelmezés előnyére, hogy olyan nagyságrendű kérdésekben, mint Ady és a polgári radikálisok kapcsolata, Király nem változtatott a már ismert s főleg történészek által egyoldalúnak minősített álláspontján. Jászi Oszkár és elvtársai iránt nem mutat elég megértést, így viszont homályban marad Ady tényleges politikai-ideológiai környezete. Ugyanakkor csak elismerés illetheti a szerző szakmai bátorságát, hogy a magyar század-

előről folyó szakkutatásokat megelőzve vállalkozott alapvető kérdések fölvetésére s egyúttal állásfoglalásra is ezekben a kérdésekben.

Bodnár György is Király Ady-kutatásának úttörő jelentőségét méltatta, azt, hogy megpróbálta tisztázni az alapokat olyan fontos kérdésekben, mint a nemzetiségi probléma vagy a Goga-kapcsolat. A könyv mindenkit meggyőzhetett arról, hogy valóban Ady volt a magyar századelő központi alakja, meghatározó alkotóművésze.

Három vitakérdést emelt ki a műből: az „antiimperializmus”, az „antropológia” és a „polifónia” fogalmának használatát. Király először Németh László-tanulmányában alkalmazta az antiimperializmus fogalmát, az Ady-könyvben már egyetemesebb értelemben szerepel. Kérdés, hogy Király értelmezése kapcsolódik-e vagy sem a fogalom korábbi jelentéseihez; az viszont bizonyos, hogy az ő homogén gondolatrendszerében egyértelmű a fogalom. Az antropológia már foglalt fogalom az irodalomtudományban – úgy tűnik, hogy a nembeli vagy az ontológiai ember fogalmához képest nem rendelkezik jelentéstöbblettel. A polifónia kifejezéssel is csínján kell bánni; nem vonatkoztatható a költészet egészére, hanem csak egy költői technikára, verstípusra.

Bodnár György reflektált a Kis Pintér Imre és Kulcsár Szabó Ernő között folyó fejlődéstörténeti vitára is. Úgy véli, hogy a nyugat-európai modell nem kérhető számon a magyar líra fejlődésén. Jobb lett volna, ha Ady Én-központú költészetét a magyar századelő megkerülte volna – ha Ady Eliot lett volna?

Kiss Gy. Csaba elsősorban a nemzeti problematikához kívánt hozzászólni. A könyv fogalomhasználatához képest jóval határozottabban kell megkülönböztetni egymástól a kelet- és közép-európai jelenségeket. Ady világirodalmi befogadása nyilván mindenütt a kor s mindenekelőtt a nemzeti irodalom szükségleteihez kapcsolódik; nem nehéz megmagyarázni, hogy miért épp Közép-Európában volt a hatása jelentős. A „peremvidék” gondolatában esetleg a kismemzeti komplexusok is kísértének – mindenesetre a benne megjelenő kompenzációs szándékot Kiss Gy. Csaba veszélyesnek tartja. A birodalmi nemzetfogalom elemzésében világosabban lehetett volna elhatárolni a történeti Magyarországgal és a Monarchiával kapcsolatos illúziókat, s talán árnyaltabb képet kaptunk volna, ha a többi kis nép hasonló törekvései és tévesztései is említve lennének; gondoljunk pl. a birodalmi nemzetfogalom jelentős szerepére Jugoszláviában.

Király István először megköszönte a résztvevők érdeklődését és észrevételeit; könyvének recepciója elsősorban arról győzte meg őt, hogy még most is van értelme az irodalomtörténész munkájának, az emberek képesek odafigyelni, ahol számukra fontos kérdéseket vetnek föl. Ehhez képest másodrendű, hogy miben sikerül és miben nem konszenzusra jutni.

Ady 1912–14 közötti pályaszakaszát valóban azért nem írta meg, mert nyomasztó az alap kutatások hiánya s a fölmerülő kérdésekben – így az európai modernség és kultúrkritika, a sajátos magyar és a baloldali hagyományok megítélésében – a kommunista társakkal került volna vitába. Az elkészült könyv így is polémizál, ellenhangulatba szól bele, s már nem a marxizmuson belüli vitáról van szó. Úgy gondolta, nem szabad engedni az értékválság, a válságtudat egyre jobban terjedő életérzésének, annak, amit ő a kultúrában „éjjeli tradíció”-nak nevez. Talán ezzel függ össze az a pedagógiai szándék, amit több kritikus is észrevett.

A legfontosabb követelmény természetesen a szakszerűség, csak a tudomány nyelvét beszélve érthetünk szót. De a weberi tudományeszményt, a leírás és értékelés szigorú elválasztását megvalósíthatatlannak tartja: a történelmi szituáltság lehetetlenné teszi a „műszerszerűséget”. Éppen ezért kellett munkája során újragondolnia, hogy mi az értelme az irodalomtörténetírásnak. Egyetért mindazokkal, akik hangsúlyozták a fogalomhasználat jelentőségét; az egyes fogalmak értelmezésében nyilván továbbra is fennállnak a véleménykülönbségek. A forradalmiság fogalmát ő valóban tág jelentésben – mint prométheuszi cselekvést – fogja fel, de ez csak használható a fogalomnak. Végképp nem érti a „peremvidékiség” elleni kifogásokat, hiszen olyan egzakt tudomány él e fogalommal, mint a szociológia.

Az alap kutatások valóban elmaradtak, de nem annyira a filológiában, mint inkább a poétikában. Úgy véli, hogy épp a poétika területén sikerült a legtöbb alap kutatást magának elvégeznie.

A vitában fölmerült kérdéseknek csak egy részére tud – idő hiányában – válaszolni. Az imperializmus és az ellene folytatott küzdelem alapvető napjainkban is; nagy baj, hogy ma sem fogjuk fel ennek igazi súlyát. Példa lehet erre, hogy sokan még most sem merik baloldalinak, antiimperialistának látni a népi írók mozgalmát s benne Németh László törekvéseit. Ady jelentőségét is csak ennek fényében ismerhetjük fel. Két identifikációs rendszer – az istenhit és a felvilágosodás emberképe – dől meg

akkor, amikor Ady fellépett és megpróbált kiutat találni. Elismeri, hogy nem tudja beilleszteni Adyt az európai kontextusba – de József Attilát és Bartókot sem. Talán nem is kell, talán nem is lehet. S miért nem jöhettek volna az emberiség sorsát érintő új szavak a perifériáról? Csak másolhatunk, nem mondhatunk ki magunktól igazságot?

Befejezésül Király István az egymásra figyelés fontosságáról beszélt. Elfogadja azokat a bírálatokat, amelyek szóvá tették dichotomikus látásmódját, kiélező, „vagy-vagy” típusú gondolkodásmódját. Ennek az a forrása, hogy ifjúságának alapélménye volt: az élet – állásfoglalás. Később felismerte, hogy az álláspontok túlélezése elzárja az utat a továbblépés előtt. S e téren hagyományainkat is felül kell vizsgálnunk. Személyiségmegvető társadalom volt a miénk, s viszonylag friss élmény a személyiség rohamos méretű felszabadulása. Az Ady-könyv esetleg méltánytalan egyoldalúságát föltehetően ellensúlyozni fogja Kosztolányi megítélését illetően új, hamarosan megjelenő könyve, melyben megkísérelt számot adni saját Kosztolányi-élményéről.

Veres András